

05 AGUSTOS 1987

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

KAYSERİ — 1986

DİN KOLAYLIKTIR

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Beşeriyetin tarihine bakılırsa, büyük, küçük çok zikzaklar, yükselmeler ve gerilemeler göze çarpar. Bir millet zamanla insanoglunun meydana getirmiş olduğu bilgi, kültür ve medeniyet birikimlerini zamanına göre en iyi şekilde birleştirip yoğurarak en yüksek medeniyeti kurmuştur. Uzun veya kısa bir zaman sonra elde etmiş olduğu yüksek zihni ve bedeni meharret ve kabiliyeti kaybetmeye başlamış ve yıkılmıştır. İslam dünyasında da kurulup yıkılan devletler ve onların meydana getirmiş oldukları kültür ve medeniyetler kendileri ile beraber gerilemiş ve yıkılmışlardır. Selçuklular ve Osmanlılar bu beşeri kanunun dışına çıkamamışlardır. Yalnız burada bir noktaya işaret etmek istiyorum. Bazı kimseler, medeniyetler gerilemez, elde etmiş olduklarını muhafaza eder, onların üstüne çok az şey koyabildikleri için başkalarının hızlı ilerlemesi ve çok şey yapmaları ile ileri gittiklerinden geri kalmış oluyorlar diye iddia ederler. Tarih bunun tersini göstermektedir. Bir millet, bir zaman bir medeniyet kurmuş, ilimde ve felsefede ileri gitmişse ve bunları yapacak zihni ve bedeni faaliyet ve maharetlere sahip olmuşsa, bunları bir süre yitirmiş ve elde etmiş olduğu zihni ve bedeni maharetleri kaybetmiş ve gerilemiştir.

Müslümanlar da bu sosyal kanunun dışına çıkamamışlardır. Hicri üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı, Miladi dokuzuncu, onuncu onbirinci ve onikinci asırlarda elde etmiş oldukları medeniyeti, ilim ve felsefe seviyesini olduğu gibi muhafaza edememişler ve gerilemişlerdir. Bunun en canlı misalini Osmanlı İmparatorluğunda görmekteyiz. Onbeşinci ve onaltıncı asırlarda olan sanat, ilim ve felsefe zihniyeti ve anlayışı yıkılmış ve hâla onyedinci asrın zihni çöküşünün devam ettiğini görmekteyiz. Bu çöküş ve gerileyiş yalnız sanat, kültür, felsefe ve ilmi anlayışa munhasır kalmayıp dini anlayış, inanç ve dini davranışlara da etki ettiği gözden kaçmayacak kadar ortadadır. Biz burada dini anlayıştaki gerilemeyi ve yıkılan

yüksek seviyedeki zihniyetin sebepleri üzerinde durup açıklamalarda bulunacağız. İslamın ana ve evrensel ilkelerinin nasıl ihmal edildiğini ve ters yüz yapıp çalıştırılmadığını anlatmaya çalışacağız. Üzerinde durup ele almak istediğimiz ilkeler şimdilik şunlardır :

1. İslam Dininin Kolaylık İlkesi :

Kolaylık ilkesi İslamın en önemli bir temel esasıdır. İslam bunun üzerine oturtulmuştur. Hz. Peygamber hadisinde «Din kolaylıktır» (1) derken b : «dinin her hükmünde kolaylık aranması gerektiğini anlatmak için, her hükmünde kolaylık o kadar gözetilmiştir ki kolay kelimesi ile bu mananın ifade edilemeyeceğini görmüş ve «Din kolaydan ötede kolaylıktır» (2) tabirini kullanmıştır.

İslam dininin kolaylık esasına dayandırılmasının bir felsefesi ve gayesi vardır. İnsanın bütün hareket ve davranışlarını içine alan ve onlara yön veren ve ruh katan İslamın kolaylığının esas olması normaldir. İslamın, insanın yaratılış kanununa ve ihtiyaçlarına ve onlara cevap vermesini amaçlaması bu kolaylık esasına göre gerçekleşebilecektir. İslam dini küçük bir azınlığın dini olmayıp bütün beşeriyetin dinidir. Bütün insanlar ancak pek az geyde birleşirler ve ortak vasıflara haiz olurlar. Yüce Allah insanları standart tek bir ölçüde ve karakterde yaratmamıştır. Her bir fert diğerinden ayırdır. Türkçemizde bu çok güzel ifade edilmiştir. Kardeşlerin bile aynı ölçü ve karakterde olmayacağını anlatmak için bir elin beş parmağının eşit olmadığı deyiimi kullanılmıştır.

Bu kadar değişik huy ve karakterde olan insanlara yön verecek esasları, hepsine şamil olacak derecede sağlam ve değişmez esaslarda birleştirirken onların çok değişken olan huy ve davranışlarına da serbestlik vermek gerekmektedir. Bu da ancak kolaylık esası ile temin edilebilir. Hepsini her şeyde ve her hususta aynı şeyde birleştirmek ve aynı şeyi yapmalarını istemek, onların tek standart olmayan tabiatlarını zora koşacaktır. Böylece tabiatlarına aykırı bir şeyi yapmaya zorlanmaları hem fertlerin başarıları ve hem de konan nizamın başarısı için iyi ve müsbet netice vermez. Zaten vermediği görülmüştür. Bunu çok iyi bilen Allah (çünkü insanı nasıl yarattığını kendisi bilir) İslam dinini kolaylık esası üzerine kurmuştur. Buna insanın yaratılışına uygun da demiştir.

1. Buhari, 1/15.

2. Şuruh'ul-Buhari (Nevevi, Kastallani, Sıddık Hasan Han 1/205 vd.)

Eğer, kolaylık bir esas alınmasaydı, zorluk esas alınmış olacaktı ve zorluğa katlanan da çok az kimse bulunabileceğinden beşeriyetin çok büyük bir çoğunluğu dinin dışında bırakılmış olacaktı.

Meselâ onbeş kiloluk bir yükü beş kilometre mesafeye bin kişiden her biri kolayca götürebilirse, otuz kiloluk ağırlığı belki üç yüz kişi ancak götürebilecek, ama altmış kiloluk ağırlığı aynı mesafeye belki elli kişi bile götüremeyecektir. İşte zor ile kolay, ağır ile hafif arasında olan bu açık fark da gösterir ki İslamın kolaylık ilekesi, onun evrensel ve herkese şamil bir din olduğu gayesini gerçekleştirmektedir.

Eski âlim ve müctehitlerden İslam dinini tek sistem haline koyanlar, onu tek standart şekle sokmuş ve İslamiyeti kalıplaştırmışlardır. Bu hususu gaye edinen müctehitler İslamın kolaylık ilkesine ve her yerde her zaman uygulanma kabiliyetine farkına varmadan karşı çıkmış ve ona set çekmişlerdir. İslamiyeti, kendilerinin anlattığı tek bir şekilde ve tarzda yapma zorunluluğunu ortaya koymuş ve herkese benimsetmişlerdir. Doğrusu her mezhep böyle bir hava içinde doğmuş kemikleşmiş ve müslümanlar bu kalıplaşmış tek standart hale gelmiş mezheplerden birini kabule mecbur bırakılmışlardır.

Kur'an-ı Kerimde ve hadisi şeriflerde dinde kolaylığa o kadar ehemmiyet verilen bu esas, son asırlarda ve günümüzde çok ihmal edilmiş ve unutulmuştur. Bu ayet ve hadisler hiç kimse tarafından görülüyor mu? sorusuna verilecek cevap, evet görülüyor; fakat okunup ve sadece tercüme edilip geçiliyor. Herkes asırlardan beri alışlagelmişin dışına çıkmak istemiyor. Çünkü bu çok ciddi bir çalışma ve öğretim istiyor.

Kolaylık esası üzerinde durup alışlagelmiş bazı dini zorlukların kolaylaştırılması, İslama derinliğine ve ruhuna vakıf olamayan sığ bilgili ve düşünceli kimseler tarafından iyi ve hoş karşılanmamaktadır. Kolaylaştırmayı, gevşetmek, laçkalaştırmak, savsaklamak olarak anladıklarından karşı çıkmaktadırlar. Kolaylaştırmayı bu şekilde anlamaları anlayışsızlıklarına delil sayılmalıdır. Halbuki zor iş daha çok ihmale uğrar. Kolaylaştırırken daha titizlikle ve itina ile yapılması sağlanır. Madem kolaydır, hafiftir ve azdır, iyi yapalım demek insanın tabiatının gereğidir.

Kolaylık esasına karşı şöyle bir kaide ortaya atılarak, kolaylık esasının ihmal edilmesi esas olmuştur. «En faziletli ibadet, en

zor yapılan ibadettir» (3). Bu söz Kur'anda olmadığı gibi Hz. Peygamberden de rivayet edilmiş değildir. Buna rağmen İslam düşüncesine hakim olmuş ve kolaylık esasını ihmale uğratmıştır. Buna göre bir kimse ne kadar iyi müslüman olmak ve çok sevap kazanmak istiyorsa o kadar zoraki müslüman olmak ve müslümanlığı yaparken o kadar zorluk ve darlık çekmelidir. İşte bu düşünce «İslam kolaylıktır» hadisine taban tabana zıttır. Ne çareki yürürlüktedir. Bir kimsenin dinin hükümlerinde gevşeklik göstermesi, onun talim ve terbiyesi kendisinin samimi bir müslüman olup olmamasına bağlıdır.

Kolaylık esasına ayrıca ihtiyat tedbiri ile de karşı çıkmaktadır. Astar vermeyelim, yorgan isterler diye müslümanları itham altında tutmak ve sonra ihtiyat tedbiri diye hükümleri zorlaştırmak dini esasa dayanmayan bir tutumdur. İhtiyatlı davranmak ferdin kendisine ait olmalıdır. Dinde bir hüküm ne ise öyledir. Yalnız ihtimaller ve dereceli olan hükümler vardır. Bunları birbirine karıştırmamalıdır. Müslümanlar dini bir hükmü ve ibadeti yerine getirirken çok titiz davranmaktadırlar. Onlar astar verilirse, yorgan istemezler ve istememektedirler. Her zaman duyarız, sahurda ağzından lokmayı çıkaranlar vardır. Bu, titizlik gösterildiğine örnektir. Oysa Hz. Peygamber bunun tersini söylemiştir. «Ezanı duyan kimse ağzından lokmayı çıkarmasın, yesin, buyurmuştur» (4).

Dinde kolaylık esasını getiren ayet ve hadisleri zikretmekle kolaylığın önemine ve esas olmasına açıklık getirmek isabetli olur.

1. «Yarabbi, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize ağır yük yükleme, Yarabbi, bize gücümüzün yetmeyeceğini taşıma». (Bakara (286))

2. «Ey insanlar, Allah sizden yükü hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.» (Nisa 28)

3. «Ey insanlar, Allah dinde size hiç bir zorluk yüklememiştir.» (Hac 77)

---

3. İbn Abbas diyor ki: Hz. Peygambere işlerin hangisi daha faziletlidir? diye sorulmuş, o da «en sağlam (metin) olanı» demiştir. Tac'ul-Arus, 15/117, Kuvayt. Burada en zor manasını vermek doğru olmadığı gibi zorlaştırmayı da anlamak yanlıştır. Herhangi bir işin ve ibadetin şartlarına göre sağlam yapılmasının istenmesi bir zorluk sayılmamalıdır. O, her işin tabiatıdır.

4. Tertibu Müsned Ahmed b. Hanbel, 10/23.

4. «Ey insanlar, Allah sizi zorlamak istemez.» (Maide 6)

5. «Peygamber insanların yüklerini ve üzerindeki ağır hükümleri hafifletir.» (Araf 157)

6. «Allah, orucu size farz kılmakla sizi zora koşmak istemez size kolaylık ister.» (185)

7. «Allah, insana ancak güç yetinebileceği şeyi emreder. İyilik yaparsa lehine, kötülük yaparsa aleyhine olur.» (Bakara 286)

8. «Ey Muhammed, Kur'anı sana sıkıntıya düşmen için değil, Allah'a saygı duyacaklara öğüt olsun diye indirdik.» (Taha 1 - 2).

Bu ayeti kerimeleri tasnif edersek kolaylık ilkesi hakkında şu kaideleri elde ederiz.

1. Yüce Allah insanların güçlerine göre onlara yükümlülükler yükler. Her insanın gücü değişik olduğu ve sorumluluk sahası farklı olduğu için herkesin yükümlülüğü ve sorumluluk derecesi aynı değildir. Buna göre bütün insanları tek bir standart ölçü altına alıp sıkıştırmak doğru olmaz, bu onlara zorluk yüklemek olur.

2. Orucun ve abdestin farz kılınmalarının peşinden Allah size zorluk dilemez kolaylık diler, demesinin bir önemi olması lâzımdır. Namaz ve oruç ağır ve meşakkatli olan ibadetlerdir. Onun için onların yapılması esnasında insanın çekeceği zorluk ve ağırlığı kendiliklerinden daha fazla zorlaştırmaya gitmemeleri, kolay ve rahat şekilde yapmalarını, Yüce Allah murad etmektedir. Kur'anın ve Hz. Peygamberin gösterdiği çizgi ve sınır içinde kalmak üzere en kolay nasıl yapabileceklerse ona göre hareket etmeleri gerektiği ifade edilmiş oluyor. Bu da insandan insana değişeceği için tek bir kalıpla insanları sıkılamak doğru olmaz.

3. Allah uğruna cihad etmeyi emreden cümleden sonra «dinde Allah size bir zorluk yüklemeyiz» demenin anlamı da cihad ile uyumlu bir şekilde anlaşılmalıdır. Cihad «mücadele» mastarından gelir. Bu kelimenin kökü «cuhd» ve «cehd» olup güç ve gayret manalarına gelir. Bu kök mana mücadele sigasında kullanılması ile bu kök manayı gerçekleştirmeyi amaç ve gaye edinerek niyet ve azimle o gücü ve gayreti sarfetmesi istenmektedir. Bu da zor bir iştir. Onun için insan Allah uğrunda güç ve gayret sarfetmeyi amaçlayarak çalışmakta çok yorgun düşer, bitkin hale gelir ve Allah yolunda çalışıyorum diyerek bilmeden kendini tüketir ve yok eder, faydalı olması gerektiği halde hem kendisine ve hem etrafına zarar vermiş olur. O halde kendisini zora sokmadan normal bir

şekilde aklını, zekasını kullanarak Allah uğruna durumu, seviyesi neyi gerektiriyorsa ona göre çalışması ve gayret sarfetmesi ve bunu da sırf Allah için yapması teklif ediliyor. Çünkü insan gücünün üstünde bir şeyle mükellef tutulmaz. Bu kaideye göre herkesin kendi gücünü ve yapabileceği işi, iyi değerlendirip tesbit ettikten sonra haddini aşmadan yapması dinin ve Kur'anın öğretisidir. Herkesin haddini bilerek çalışması yeter, zorlamaya ihtiyaç yoktur. Bunun için ayette durumu gerektirdiği kadar ve gayretle çalışsın denmiştir.

4. Hz. Peygambere iki görev veriliyor. Biri Taha suresinde ifadesini bulan kendisini meşakkata sokmak için Kur'anın indirilmediği hususudur. Çünkü Kur'an öğüt için gelmiştir. Bu öğütü başkasına iletirken, onun tutup tutmaması öğüdü götüreni ilgilendirmez. O halde başkasına tebliğ yaparken, kendisini zora koşmaması gerektiğini ve normal hareket etmesiyle içinde bulunduğu şartlara göre davranması ile görevini yapmış olacaktır. İşleri normal olarak yapmak eşyanın tabiatına uygun ve daha tesirli olur. Hz. Feygamber kendisine gönderilen İslam dinine çağrıda da örnek olduğu için, onun hareketlerinin İslama ve Kur'ana tıpa tıpa uyması zorunludur. Bundan dolayı aşırı gitmesi, kendisini insan tabiatının dışına atıp zorlaması olur ki, bu doğru olmaz.

Hz. Peygamberin ikinci görevi Araf suresinde belirtildiği gibi başkalarının yükünü hafifletmek, onlara kolaylık göstermek ve dini kolaylaştırarak onlara anlatmaktır. Hz. Peygamberin bu görevi, söylediği sözlerinde ve davranışlarında çok açık olarak görülmektedir. O, sözleri ile daima kolaylığı anlatmış ve kolaylık göstermeyi tavsiye etmiş ve bizzat kendisi de daima en kolay olanı yapmıştır. Hz. Feygamberin hadislerini iyi inceleyen, hareket ve işlerini iyi takip eden kimse bunu açıkça görür. Çünkü din kolaylığı esas almıştır. Bu kolaylığı sayesinde yayılmıştır.

HZ. PEYGAMBERİN DİNİN KOLAYLIĞI HUSUSUNDAKİ SÖYLEDİĞİ SÖZLER VE YAPTIĞI İŞLER :

1. Hz. Ayşe diyor ki «Hz. Peygamber iki şeyden birini yapmak arasında muhayyer kaldığını görünce, günah olmamak şartıyla daima iki şeyden en kolay olanı seçmiştir (5).

Burada Hz. Peygamberin fiil ve davranışı bize çok esaslı bir kaide öğretiyor. Bir işin yapılışı için çeşitli yollar olduğu gibi, insanın değişik işlerden hangisini yapacağına dair nasıl bir seçimde

5. Müslim 15/83 (Nevevi ile), Buhari 7/101.

bulanacağını ve bu seçimde uygulayacağı ölçüyü ve metodu da bildiriyor.

Meselâ fakihler sahurun ne zamana kadar yenip, imsakin yani oruç tutmanın ne zaman başlayacağına ihtilaf etmişlerdir. Kimi güneşin doğuşundan orucun başlayacağını söylemiş ve bunda güneş batışında iftar edilmesini delil getirmiştir. Kimi de sabahleyin kırmızı aydınlığın ufukta yayıldığı andan başlayacağını söylemiş ve bunda Hz. Peygamberin hadisini delil getirmiştir (6). Kimisi de sabahtan beyaz aydınlığın ufukta genişliğine yayılmasından sonra orucun başlayacağını söylemiş ve bu hususta Hz. Peygamberin başka bir hadisini delil getirmiştir.

Böylece orucun başlangıcı hakkında üç değişik hüküm olduğu sabit oluyor. Şimdi müslümanın, oruç tutmak istediği zaman, bunlardan hangisine göre hareket etmesi gerektiği sorusu ortaya çıkıyor. Bu soruya, Hz. Peygamberin bizzat kendisi yaparak ortaya koyduğu kaideye göre hareket edilecek olursa, şöyle cevap vermek doğru olur. Bu üç ihtilafli başlangıç fikri, mademki fakihler tarafından ileri sürülmüştür, o halde bunlardan birine göre hareket etmek caizdir. Ama insanların durumları değişiktir. Bunun için hepsine tek bir sözle şöyle yapacaksın, demek kimsenin hakkı olmamalıdır. Herkes kendi durumunu başkasından çok iyi bilir ve bu üç durumdan hangisi daha kolayına gelirse ona göre hareket etmeyi seçme hakkı vardır ve kendi durumunu değerlendirme sorumluluğu kendisine aittir. Bir defasında, güneşin doğmasından az önceye kadar yemek ve içmek mecburiyetinde kalırsa, onu kendisi tayin eder, yer ve içebilir. Başka bir defasında beyaz aydınlığın yayıldığı anda oruca başlayabilir çünkü durumu öyle gerektirmiştir. Önemli ve doğru olan son sınır bilmektir. Bu, güneşin doğuşuna göre, güneş doğmamak şartıyla istediği zaman sahur yiyebilir. Daha önce de yiyebilir. Güneşin doğuşunu daha iyi anlamak için abdest alıp sahur namazını kılacak bir vakit kalmasına kadar sahur yemeği yenmesi caizdir. İşte bu şekilde hareket etme, dini sınır içinde kalmak üzere kolaylık ilkesine dayanır. Ama ufukta yalancı bir aydınlık bile görülmeden kapkaranlıkta oruca başlatmak, dinde kolaylık ilkesini çiğnemek ve silip atmaktır. Bu, dinde bidat ve kötü bir şey ortaya koymak olur. Buna bidat adını veren meşhur büyük alimlerden biri olan İbn Hacer Askalanı ki bu hususta şöyle diyor :

6. Sahih Tirmizi 3/224, Hüseyin Atay, Sahur Vakti, İslam Tetkikleri Enstitüsü 7-3-4 İst. 79. İst. Üni. Edebiyat Fakültesi.

«Bu zamanda (773 - 852/1371 - 1448 yaşamıştır. İkinci Murat devri) icat edilen pek kötü bidatlardan biri, kendi zanlarınca, ibadette ihtiyat olsun diye oruç tutacak kimseye yemeyi, içmeyi erkenden haram kılmaktır. Bunu yapmak için sahurun bitiş alamenti yaptıkları minarelerdeki kandilleri erken söndürmek ve Ramazanda gerçek fecrin doğuşundan yirmi dakika (saatin üçte biri) kadar önce ikinci ezanı okumak adetini sürdürmektir. Bunu kötü bir bidat olduğunu pek az kimse bilir. Sahuru erken yaptırıldı ve böylece sünnete aykırı hareket ettiler. Bundan dolayı onlarda hayır kalmadı ve kötülük arttı. Allah yardım etsin» (7).

Meşhur İbn Hacer, kendi zamanında yani beş asır önce sahurunu erken yedirmenin bidat olduğunu tesbit ediyor ve onun yirmi dakika önce olmasından şikayet ediyor ve zamanın alimlerinde ve müslümanlarında hayır kalmadığına hükmediyor. Eğer bizim zamanımızda (1984 Haziran) olsaydı ve sahurunu bir saat yirmi beş dakika önce yedirdiklerini görseydi acaba ne derdi? İşte yukarıda dediğimiz ihtiyat diyerek dini çıkmaza sokmak pek eskiden başladı ve her sonraki bir öncekinin ihtiyatına yeni bir ihtiyat ekleyerek ve gittikçe artırarak ihtiyat diye din çığırından çıkarıldı ve aslı yıkılıp gitti. Geride cahillerin anlattığı muharref bir din anlayışı her tarafa hakim oldu ve bu devam etmektedir. Bunu ilgililere anlatmak deveye değil, file hendek atlatmaktan daha zor ve imkansız oluyor. Kafası yanlış bilgilerle doldurulmamış ve muhakemesi yerinde olan kimseler anlıyor. Bu da İslam dininin saf ve temiz tabiatını ve fitratını bozmayanlarca kolay anlaşılması esasını teyid ediyor.

2. Hz. Peygamber «Din kolaylıktır. Zorluk çıkaran kimse alt olur. Orta yolu takip edin, ona yaklaşın, müjdeleyin. Akşam, sabah ve geceleyin başından istifade edin» buyurmuştur (8).

Bu hadisi şerif gene dinde kolaylığı kaideleştiren diğer yardımcı ve destekleyici emirleri ihtiva ediyor. Burada destekleyici dört emir bulunuyor. Bunları açıklamaya geçmeden önce «dinde zahmet ve zorluk çıkarmanın» ne demek olduğunu açıklayalım.

Hadisi şerifte «muşadde» kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin kökü «şedde» bağlamak ve «şiddet» katılık ve sert davranmak manalarına gelir (9).

7. İbn Hacer Askalani, Fethul-Bari 4/199, Riyad. Zurkani Şerhul - Muvatta 2/402

8. Buhari 1/15

«Muşadde» ise, bir şeyi sertlikle, katılıkla tutmak (10), zoraki ve zorlanarak yapmak olur. Bu, bir işi inadına, neşesizce, zevksizce, canı sıkılarak, ruhu istemediği halde, vücudunu rahatsız edencesine sıkıntıya sokarak zorla ibadet etmek, demektir. Dinde böylece kendini ibadete zorlamak Hz. Peygamberin bu hadisinde yasaklanmıştır. Zoru zoruna kendini dindar yapmaya veya göstermeye teşebbüs etmek dine karşı gelmektir. Bu, dinin gösterdiği ve verdiği kolay hükümleri hafif görüp beğenmeyerek daha zorunu ve katısını yapabileceğini göstermek için kendini zorlayarak, bazen ifrat ve bazen tefrite saplanarak müslüman olmaya çalışmaktır. Böyle yapan eninde sonunda mağlup olur. Çünkü, dini, tabiatının dışına çıkarmış ve kendisi de dinin dışına kaymış duruma düşer.

Buraya mütercim Asım Efendinin başından geçen bir olayı misal olarak alıyorum.

«Mekkei Mükerrime'de bulunduğumuz esnada mektep hocalarından bir yakın arkadaşımız vardı. Kendi zamanına göre mücahede (cihad nefsi) kasdiyle geceleri Haremi Şerifte (Kabe'de) çıplak taş üzere Kâbe'nin önünde oturur, yumulur ve kendi işlerinin murakabesine (kendini hesaba çekmesine) daldı. Bu hadisi şerifi ona anlatmak suretiyle kendisini şiddete ve zora sokmaktan menettikçe, benim dinde gevşekliğine vererek vazgeçmeyip gittikçe şiddetini arttırdı. Birkaç gün sonra geçtiğinde çıplak taştan vücudu etkilendi, dizlerine sızı iletildi hazıl oldu, oturup kalkmaktan zavallı mahrum oldu» (11).

Asım Efendi'nin bu müşahadesi çok nadir olarak, anormal ve aşâğılık kompleksine kapılmış bazı kimselerin yaptıkları işlerdir. Bizim anladığımız ve anlatmaya çalışacağımız dinde kolaylık bunlar için olmayıp anormal insanların dini normal durumlarda dinin çerçevesinde kalmak şartıyla zorlanarak değil, hatta gücünün yettiği kadar da değil, kolayına nasıl gelirse, öyle hareket etmesi, dinin kolaylık esasına uymuş olacağına dayandığını göstermektir. Böyle hareket eden iyi bir müslümandır. Zira dinin aslına uyuyor.

Hadis-i Şerifte «Din kolaylıktır, dinde zorlanarak ve zoraki hareket eden dine savaş açmış olup din onu yenecektir» hükmünün ortaya koyduğu temel kaideden sonra Hz. Peygamber dört tayin

9. Hüceyin Atay, Arapça - Türkçe Büyük Lügat 2/1089, İbn Faris, Mu'cem /179, Asım Efendi, Kamus Tercümesi, 1/628.

10. Asım E. Agz.

11. Asım Efendi, Kamus Tercümesi 1/628.

edici ve pekiştirici tavsiyesi ile bu kaidenin nasıl uygulanacağına dair tafsilat ve fazla açıklama vermiştir.

a) «Ortadan gidin, doğru, uygun ve münasip şekilde hareket edin» (12), söyleyen Hz. Peygamber, dinin hükümlerini sağa, sola eğmeden, çok cimrice davranıp azaltmadan ve çok aşırı gidip çoğaltmadan, yapabileceğinizin en azını değil, veya yapabileceğinizin en çoğunu da değil, ikisinin ortasını, münasib olanını yapın, demektedir. Bunu açıklamak zor oluyor. Diyelim, yabancı bir kimse- nin gözüne göre, bir adam dini ile ne kadar çok az ilgileniyor, san- ki dini yokmuş gibi görüntüsünü vermemek gerektiği gibi, bu adam dini ile ne kadar çok ilgileniyor, sanki başka işi yokmuş gibi hep dindar gözükmesi görüntüsünü verecek şekilde dini aşırılığa ve gösterişe kaçmamaktır. İşte dinde doğru yol ikisinin ortasıdır.

b) «Yakın olun, yakın olmaya, yaklaştırmaya çalışın» sözleri ile Hz. Peygamber birincide anlatmaya çalıştığımız manaya işaret ediyor ve onu biraz daha açıklıyor. Yani dinden uzak durmayın, korkmayın, yaklaşın ve ona yakın olun, ama fazla ileriye gidip on- dan öne geçmeyin ve yolundan da çıkmayın. Çünkü fazla ileri ge- çip gidilirse, din arkada kalır, bu sefer din ona uymak durumuna düşer, bu, çok yanlıştır. Zira din önde olacak ki dine uyulsun, din- den ileri gitmek ifrat sayılır, dine yol göstermek ve onun önüne geçip dine karşı tavır takınıp, dinin dediği gibi değil, din benim yaptığım gibi yapılırsa din olur, yoksa din olmaz, diyecek şekilde hareket etmek dinden çıkmak ve dini beğenmemek olur.

c) «Müjdeleyin» sözü ile Hz. Peygamber, dinin bu şekilde ko- lay olduğunu anlatın ve herkese söyleyin, bu, müjde sayılacak bü- yük bir haber ve dinde önemli bir kaidedir, demek istemiştir. Bu aynı zamanda dinin iyi haberleri ihtiva ettiğini, onların insanlara müjde ve mutluluk haberleri olacağını ifade eder. İnsanların, bun- ları birbirine müjdelemelerine değer. Bunu ihmal etmemelerini Hz. Peygamber tavsiye etmiş oluyor. Müjdede sevindirme manası vardır. İnsan kolayca elde edeceği şeye ve hatta az işle çok müka- faata daha çok sevinir.

d) Hadiste geçen dördüncü tavsiye şudur : Nasıl ki insan yolculuk yapacak olduğu zaman akşamın serininde ve gecenin ba- şında veya sabah serininde daha sıhhatli ve istirahat etmiş olarak seyahat eder ve yürürse, insan dünya işlerinde bu gibi kolaylıkları

12. Şurûh'ul-Buhârî, 1/207.

gözönünde bulundurursa, elinde de aynı şekilde kolaylıkları ara-sın, rahat, geniş ve neşeli zamanlarından istifade etsin. Müslüman, kendisini dindar yapmasını için, zaman ve mekân bakımından kolaylıkları gözetmesini ve kendisine bu yolda yardımcı araması-nı ve yardımlaşmasını bilmelidir. Hz. Peygamber bunu tavsiye edi-yor (13). Müslüman, kolay ve rahat bir davranışla dini hükümleri yerine getirirse, dine sempati duyulmasına sebep olur.

Kastallanî, bu hadis-i şerifin izahında şöyle der :

«Dinde kılı kırk yarararak kolaylık ve yumuşaklığı terkeden kimseyi, yani dinin istediğinden daha çok dindar olmak isteyen kimseyi din mağlup eder, aciz bırakır. Böyle bir kimse, dini ya ta-mamen veya kısmen terketmeye mecbur olur. O halde orta yolu, doğru yolu tutmalıdır. İbadetleri rahatça, zorlanmadan yapın ve dinin gösterdiği kadarını tam yapmaya çalışın» (14).

Kirmanî, bu hadise şöyle mana verir :

«Kolaylıktan maksat, insanı, zorlanmadan gücünün yeteceği şeye göre hareket etmeye daima yumuşaklıkla teşvik etmektir. Bir kimse dini hükümleri şiddetlendirir ve sertleştirirse, kendisi, dini vazifelerini devamlı yerine getiremez ve yorgun düşer ve dini hü-kümleri ifa etmekten kesilir, dinin istediğinden daha çoğunu yapı-rak dini yenmek ve mağlup etmek isterken din kendisini yener ve onu geride bırakır» (15).

İmamı Nevevî (14) şu açıklamada bulunuyor :

«İbadet için neşeli, dinç ve canlı olduğumuz vakitleri kollayın. Zira sürekli ibadete güç yetiremezsiniz. Nitekim yolcu gece gündüz durmadan giderse güçsüz kalır ve maksadına ulaşamaz. Ama gün-düzün başında sonunda ve gecenin sonunda giderse fazla zahmet çekmeden gayesine ulaşır. Bu vakitler, yolculuk için nasıl en iyi zaman olduğu gibi ibadet ve taat için de buna benzer canlı, dinç ve kalbden hoş olduğu zamanlarda ibadet edilmesi tavsiye edilmiş-tir.»

13. Şurûhul-Buhari 1/207 vd.

14. Ahmed b. Muhammed Kastallanî (851-923 H. 1447-1517 M.), Irşad'us-Sari 1/124.

15. Kirmanî, Muhammed b. Yusuf, (717-786 H. 1317-1384) Şerhul-Buhari 1/161.

16. El-Kirmanî, Buharî Şerhi 1/162, Nevevi Şurûhul-Buhari, 1/205.

Burada iki noktaya işaret etmenin yerinde olacağını düşündüm. Başka yerde de gerekirse tekrar etmekte fayda umarım. Cenabı Hak Kur'an-ı Kerim'de «Hatırlat, zira hatırlatma inananlara faydalı olur» (17) buyurmaktadır. Bir manayı ve kaideyi gerektiğince tekrarlamak veya başka bir münasebetle anlatmak telkin ve öğretim metodlarında önemli bir kaidedir.

Birinci nokta şudur : Bu ve benzeri hadiselerde dini zora sokmayın, dini zorlaştırmayın, dinde altından kalkamayacağımız ibadetlere zoru zoruna koyulmayın, ifadelerinde kastedilen ibadetler farzların dışında olan ibadetlerdir. Bütün çeşitleri ile sünnetler, nafile ibadetler ve (İmamı Azamın dışında) vacipler ve sünnet sayıldığı için onlar da farzın dışında kalır. O halde farzın dışında kalan bütün ibadetler, insanın neşeli, enerjik, dinç ve canlı olduğu zamanlar kollanarak yapılmalıdır ki, manevi zevk ve huzur elde edilebilmiş olsun. Yorgun, bitkin, dizleri tutmaz, gözleri yumuk, dermansız olarak ibadete zorlanmak yasak edilmiştir. Böyle yorgun ve bitkin olan kimsenin uyuması, uzanıp istirahat etmesi başlı başına bir ibadettir. Bunun ibadet olduğunu bilmeyen müslümanda hayır olmaz. Çünkü, ibadet yalnız oruç tutmak ve namaz kılmak olmayıp çalışmak, rızık elde etmek, düşmana karşı her türlü gücü sarfetmek en büyük farz ibadet olduğunda şüphe eden, düşmanın esaretinde köle ve esir gibi müslüman olur ki, böyle müslümana ihtiyaç yoktur. Böyle duruma düşmemek için çalışmak ibadetlerin en faziletlisidir. Bu çalışmada da gaye ve niyet Allah için olacaktır. Zaten farz namaz ve oruç için bile niyet şart değil midir? Ancak, her ne surette olursa olsun, düşmanın elinde esir veya köle gibi kalan bir müslüman, müslümanlığını elden geldiği kadar yapmasının gerektiğini bilmesi de farzdır. Hiçbir surette kendi isteğiyle müslümanlığı ihmal etmesi ve birini yapamamasını ötekini de yapmamaya sebep göstermesi ve böylece kendine fırsat verilen hükümleri yapmamakta kendini mazur göstermeye kalkması, hem dini alaya ve hafife almak ve başkalarını aynı yola sürükleyeceği için apaçık bir sapıklık ve din düşmanlığı sayılır.

İkinci nokta ise şudur :

Farz ibadetleri de şartlarına uygun olarak ifa ederken, şartlarını fazla ve aşırı derecede zorlaştırmamak, sertleştirmemek, onlarda kolaylığı, yumuşaklığı - dikkat edilmeli gevşeklik denmiyor yani gevşeklik yoktur - gözönünde bulundurmak ve şartları dahilinde en uygun ve münasip bir şekilde yapılmaları halinde dinde kolaylık ilkesine uyulmuş olur.

17. Zâriyât, 55.

Bazı kimseler, din hakkında gelişigüzel konuşmaktadır. Bilenler pek az olduğu için genellikle konuşanlar bilmeyenlerdir. Birkaç bilgi kırpıntısı veya dilenci heybesi gibi toplama birkaç kırık dö-kük ve atılmış bilgi sahipleri memleketimizde kol gezmektedir. Bunların dışında hiç birşey bilmeyen de, havadan bir şey uydurup söylüyor. Bu bakımdan memleketimiz acınacak haldedir. İlim kıtlığı âlimin kıtlığının neticesidir.

İbadetler başlı başına birer ünite ve vahdet halindedir. Mese-lâ öğle namazının farz dört rekâttır (seferde iki rekâttır). Bu bir ünite-dir. Bu dört rekâtın ifası için birtakım şartlar ve öğeler (un-sur, rukün) bulunmaktadır. Bunlar yapıldığı takdirde öğle nama-zının farzı eda edilmiş olur. Başka bir şeye bağlı olmadan insan onun sorumluluğundan çıkmış bulunur. Ne öğle namazının önce-ki ve ne de sonraki sünnetle ve de diğer vakitlerin farzlarını kıl-makla alâkası yoktur. Herbiri ayrı ve başlı başına bir ünite ve vahdet olup hepsinin sorumluluğu ve yükümlülüğü ayrı ve müs-takil olup birbirine bağlı değildir. Bunun için bir müslüman beş vakit namazı kılamıyor diye herhangi bir vakit kılmaya fırsat ve imkân bulursa, onu kılması gerekir. Hepsini kılamaması, bir tane-sini, iki tanesini kılmayı ihmal etmesi asla doğru bir mantık olmaz.

Kaç tane kılabiliyorsa o kadarını eda etmiş ve onların sorum-luluğundan kurtulmuş olur. İşte ibadet için fırsat ve kolay vakit-lerin aranmasını Hz. Peygamberin tavsiyesi buna da, farz ibadetle-re de bu açıdan şamildir. Beş vakitten hangisini kılmak kolayına geliyorsa onu kılmalıdır ve ihmal etmemelidir. İslamın emri ve Hz. Peygamberin tavsiyesi bu yoldadır. Yoksa, yapacaksan tam ve hepsini yap, ya da hiç birini yapma diye İslamda bir kaide ve hü-küm yoktur. Böyle diyenler tüm tümüne cahil kimseler olup on-lardan kaçmak gerekir.

Beş vakit namazın kılınması için tayin edilmiş olan vakitlere dikkat edilecek olursa, onlar insanın istirahat edeceği ve yeniden bir işe başlayacağı zamanlarda olduğu anlaşılır. Bunlar, öğle vakti ki insan, öğleye kadar çalışır, öğleyinde yemek için mola verir ve dinlenir. İşte öğle namazı da böyle bir vakte farz kılınmasının se-bebi de insana kolay gelsin diyedir. Nasılsa işini gücünü bıraka-cak. O esnada da kendini Allah'a yönelterek ondan manevi güç ve destek alarak, güvence ve yardım isteyerek yeniden işine başla-ması, İslamın hayata getirdiği düzen ve insanın maneviyatına kat-tığı ve onu ilahileştiren canlılık ve dinçlik verir, işine daha iyi

maddi ve manevi olarak bütün varlığıyla başlamasını sağlar. Çalışmanın bir ibadet olduğunu da biliyoruz. O halde bir ibadetten diğerine geçmek yeni bir neşe ve güçle onu yapmak için çalışmada ve ibadette çeşitlilik vardır. Bu, insanı monoton bir işte çalışıp bıkmaktan, usanmaktan, başını döndürüp sersemlemekten kurtarır. İkinci namazı da istirahat edilecek bir zamanı gösterir. Bunların başka bir yerde felsefesini ve çalışmadaki önemini anlatacağız. Akşam ile yatsı ve sabah namazları da yeni bir işin ve hayatın yeni bir safhasının başında ve istirahat zamanlarında farz kılınması da hadiste ifade edildiği gibi kolaylık içindir. Namazların, böyle değişik ve belli vakitlere tahsis edilmesi, insanın vakitlerini dönemeçlerinde Allah'a yönelterek manevi güç kazanmak ve ruhu saflaştırmak suretiyle enerjilerini tazelemektir.

Hadis-i şerifte beş vakit namazın bu vakitlere tahsis edilmesi, farz namazların en faziletli bedeni ibadet sayılmalarından anlaşılmaktadır (18). Daha açık olarak anlatmak istersek, şunu söyleyebiliriz. Herhangi bir kimse, dinin koyduğu hükümleri az ve hafif görüp kâmil ve iyi bir müslüman olmak için onları yapmanın kâfi gelmeyeceğine inanırsa, kendisinin daha çoğunu ve daha ağırını, sertini yapabilecek güçte olduğunu görürse ve sonra tutar dinin hâfif ve kolay hükümlerini ağırlaştırarak ve çoğaltarak yapmaya ve kendisine tatbik etmeye koyulur ve başkalarını da kendisi gibi hareket etmeye teşvik eder ve zorlar. İşte bu yanlıştır. Dinin getirdiği hükümlerin üstüne fazla ekleyerek ve onu sertleştirerek başkalarından daha çoğunu yapmak suretiyle onlardan üstün olmaya çalışan kimse, dinin bütün hükümlerini her zaman gereği gibi ve yerli yerine ifa etmekten aciz kalır ve onları yerine getiremez. Böylece bitkin ve mecalsiz düşer. Çünkü, yüce Allah, dini, insanın rahatlıkla yapması için onun tabiatına ve yaratılışına uygun olarak vazetmiştir. İnsan, tabiatını zorlayarak dinî hükümleri sertlikle ve haddi aşarak sınırları dışına taşıran kimse, dinî kendi hakiki mecrasından dışarı çıkarmış olur. Böyle kendisini sunî ve yapmacık birtakım işler ve zorlamalarla dini yenmeye çalışan kimse, dine yenik ve mağlup düşer. Hz. Peygamberin, dini yenmeye kalkışanın dine yenik düşeceği ifadesi çok önemli ve dikkat çekici olmalıdır. Dini hükümleri zorlaştıran ve onlarda zorluk çıkaran kimsenin, dine karşı sanki savaş açmış gibi ifade edilmesi ve sonunda savaşta yenilen kimse için kullanılan mağlup olur ve yenik düşer tabirleri, böyle bir kimsenin dini açıdan kötü bir durumda

18. Ahmed b. Muhammed Kastallanî (851-923/1447-1517), Şerhul-Buhârî i/122, Şurûh-Buhârî 1/207.

ve mevkide olduğunu anlatır. Oysa dini zorlaştıran kimse görünüşte daha iyi ve kâmil bir müslüman olma peşinde olduğu kanaati başkalarında ve onu gören cahillerde hâkim ise de gerçekte iyi bir müslüman olma niteliğini yitirebilir. Aynı zamanda dini başkasına ağır ve sert göstermiş olacağı için, dinin aleyhine olmuş bulunur. Yabancı kimse dindarın ancak öyle olacağını sanarak dinden soğur.

3. Hz. Peygamber dinin kolaylık esasını daha iyi anlatmak için yeri geldikçe ve zaman zaman kolaylığı değişik sözlerle tekrarlamış ve onu pekiştirmiş ve açıklayarak şöyle demiştir :

«Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin» (19).

Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber dört hüküm veriyor. Bunların herbiri bir emirdir. Bunları iki sınıfa indirip sonra herbir sınıfın karşılıklı iki hükmü ihtiva ettiğini görüyoruz. Bu hükümlerden ikisi, müsbet (olumlu) emir sigası ile ve diğer ikisi pekiştirecek manada olumsuz emir (nehiy) sigası ile ifade edilmiş bulunmaktadır.

A) Birinci hüküm, «kolaylaştırın» emridir. Bu emir kolaylaştırma ve kolaylık yapma hükmünü getiriyor. Bunun pekiştirilmesi için «zorlaştırmayın» emrini ekliyor. Aslında zorlaştırmamak, kolaylaştırmanın içinde mevcuttur yani, kolaylaştırın denince, onun zıddı olan zorlaştırmamak açıkça değilse de mana ve anlam bakımından ifade edilmiş oluyor. Ama kolaylık göstermenin anlatılması gerekmiştir. O halde Hz. Peygamberin ifadesini olduğu gibi bir prensip formülünde göstermek gerekir. «Kolaylaştırın, zorlaştırmayın.»

İmamı Nevevî burada Usul'ul-Fıkh kaidesine göre bir izahta bulunmaktadır. Bu izah «zorlaştırmayın» emrini söylenmesi ile ilgilidir. Birinci emirden sonra ikincisi aynı manada olduğu için tekrar sayılır, diğerlere cevap teşkil eder. Usule dair her kaideyi zikrettikten sonra İmamı Nevevî'nin sözünü nakledeceğiz ve ayrıca günümüzde kullanılması ile ilgili izahta bulunacağız.

19. Buharî, 1/25, 5/108, 7/101.

20. Seyfuddin Amidî, El-Ihkam 2/15.

İKİ USUL KAİDESİ :

Buradaki emirlerle ilgili iki usul kaidesi zikredeceğiz.

Birinci kaide şudur :

«Mutlak emir tekrarı gerektirmez» (20). Verilen bir emir, bir defa yapılnca o emrin hükmü yerine gelmiş olur. Onu bir daha yapmak gerekmez. İşte İmamı Nevevî bu kaideye göre şöyle diyor : Hz. Peygamber «kolaylaştırın» demiştir. İnsanlar bir defa veya birkaç defa kolaylık gösterebilirler, emri tutmuş olurlar. Bir daha ve daima kolaylık göstermeleri bu emre göre gerekli olmaz. Ondan sonra zorluk gösterebilirler. Buradaki kolaylık emrinin daimi her zaman yapılması gerektiğini anlatmak ve bildirmek için şu ikinci kaideye göre hareket etmek lazımdır.

İkinci kaide şudur :

«Nehiyler devam ve tekrarı gerektirir» (21). Nehiy, Türkçemizde olumsuz (menfi) emir demek olup «yapma, gitme» gibi sigalardır. Bu nehyin tekrarı ve devamı ifade etmesi, hiçbir zaman yapılmayacağını anlatır. Çünkü, bir şeyin yapılmaması, onun varlık sahasına çıkmaması ve var olmaması demektir. Herhangi bir zamanda yapılacak olursa nehyedilen ve yasaklanan şey yapılmış olacağı için emre isyan edilmiş olur. Bunun için nehiyler süreklilik bildirir. Sanki, her ne zaman nehyedilen şeyi yapmayı aklına getiren kimseye, «yapma» emri verilmektedir. Nehyin hükmü her zaman caridir. Bundan dolayı Hz. Peygamber «zorlaştırmayın» buyurmuştur. Bir zaman zorlaştırmayıp sonra zorlaştırmaya kalkışmak bu emre aykırı hareket etmek olur (22). Bu zorlaştırmayın hükmü ile kolaylaştıran genelleştirilmiş her zamana ve her meseleye şamil olması sağlanmıştır.

B) Hadis-i şerifte geçen ikinci hüküm : «Müjdeleyin, nefret ettirmeyin.»

Birinci hükümde zikrettiğimiz iki kaide buraya ve buna benzer her emir ve nehye tatbik edilir.

«Müjdeleyin» deyince bir defa müjdeli şey söylemek veya iyi bir şeyi bir defa söylemek ile emir yerine getirilmiş olur. Oysa «nefret ettirmeyin» emri ile hiçbir zaman nefret edilecek bir iş yapmayı veya bir söz söylemeyi yasak eder. Müjde insana güzel, hoş ve

21. Seyfüddin Amidî (631/1234) El-Ihkâm 2/36.

22. Nevevî, Muslim Şerhi 12/41.

sevindirici şeyler söylemek ve haber vermek olduğu gibi nefret ettirmek de ona kötü şeyler söylemek, korkutmak, üzücü şeyler söylemek olur. Bunları söylemek ve nefret ettirmek de yasaklanmıştır. İnsan çok dikkatli olmak mecburiyetindedir. Sevindirecek bir şey söyleyemeyecekse, kötü ve üzücü bir şey söylememeye gayret edecek ve böylece iyi bir müslüman ve iyi bir insan olacaktır.

Nevevî bu hadisin izahında şöyle demektedir :

Teklif ve yükümlülük hususunda İslamın hükümleri ve muamelesi tedricî ve derece derecedir. Herhangi bir kimseye bir hüküm ve iş kolay gelirse ona kolayca boyun eğer ve işi kabul eder. Genellikle bunun neticesinde onu artırır ve ona alışır gider. Ama zor gelirse o işin ve hükmün altına girmez, girse bile devam etmez ve ona tahammül edemez. Bu hadiste, büyüklere ve amirlere yumuşaklıkla, rıfk ile hareket etmeleri emredilmiştir (23).

Kirmanî, Nevevî'nin sözlerini tekrar ederken şunu ekliyor : Hadisi şerif dünyadaki işlerde kolaylığı ve ahiretteki işlerde hayırlı ve sevindirici şeyleri haber vermeyi ifade ediyor (24).

Buharî Şarihi Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud Aynî bu hadisi şerifin şerhinde şöyle demektedir :

«Kolaylaştırın» emri, kolaylaştırmayı gerektirdiği ve kolaylaştırmanın zıddı olan zorlaştırmayı nehyettiği (yasakladığı) için —zira birşey ile emir onun zıddından nehyi gerektirir kaidesi vardır— ayrıca «zorlaştırmayın» demeye ihtiyaç kalmamalıydı, diyenlere şöyle cevap vermektedir.

Doğrusu, kolaylaştırmakla verilen emir zorlaştırmamayı da ifade etmiş olsa bile bu, açık olmayıp zimnî bir anlamaya göredir. Halbuki dinde kolaylık, uzun uzadıya anlatılması gereken bir esastır. Bunda öyle zimnî mana ile iktifa etmek doğru olmaz. Bunun için «kolaylaştırma» emrinin tekid edilmesi ve kuvvetlendirilmesi için «zorlaştırmama» emrine ihtiyaç vardır. Ayrıca dil mantığı bakımından da bu ikinci emir (nehiy) gereklidir. Çünkü «kolaylaştırma» emri, kolaylaştırma işini bir defa yapmaya delâlet edebilir. Olumlu emirlerde kök ve kelimenin aslının (mastarın) delalet ettiği mananın yapılması gerekir. Mastarlar «nekre» yi yani

23. Nevevî, Muslim Şerhi 12/41, Kastallanî 1/165, Askalanî 1/163, Aynî, 1/431.

24. Kirmanî, Buharî Şerhi, 2/34.

«bir defa» yı ifade eder. Böylece «kolaylaştırın» demekle iktifa edilmiş olsaydı, bir defa kolaylaştırmakla emir tutulmuş olacaktı, ama, geri kalan birçok durumda zorlaştırmamanın önüne geçilemeyecekti. «Zorlaştırmayın» emrini verince artık hiçbir durumda zorlaştırmaya imkân bırakmamış ve her durumda kolaylık ilkesine uyma mecburiyeti teminat altına alınmış oldu (25). Oyle «zorlaştırmayın» emri ile iktifa edilseydi de «kolaylaştırın» emri verilmiş olsaydı, itirazına Aynî şöyle cevap vermektedir : «Zorlaştırmayın» demekle «kolaylaştırın» manası anlaşılmaz. «Nefret ettirmeyin» emrinde de «kolaylaştırın» anlamı ortaya çıkmaz (6).

Burada önemli bir fark ortaya koymak gerekiyor. Zorlaştırmamak kolaylığı gerçekleştirmiyorsa, o halde kolaylık ve zorluk birbirinin zıddı olmakla beraber nakızı (çelişği) değildir. Bu şu demektir : Çelişik olanlar birbirini götürür, birinin olduğu yerde öbürü olmaz. Birinin olmadığı yerde öbürü olur. Ama zıd olanlar böyle değildir. Mesela siyah ile beyaz birbirinin zıddıdır. Birinin olduğu yerde öbürü olmaz. Ama birinin olmadığı yerde öbürünün olması gerekmez. Mesela siyah değildir, derken beyaz olduğu söylenmiş olmaz, belki kırmızıdır. Burada zorlaştırmamak, kolaylaştırmayı gerektirmediğinin manası, normal, mutedil, tabii durumunda manasını verebilir. Bu kolaylık da değil, zorluk da değildir.

Burada şu manaya dikkat etmek gerekiyor ki, kolaylaştırmak normal ve mutedil olandan daha kolay, hafif ve yumuşak olmayı ihtiva eder. Bunun manasını daha açıklığa kavuşturmak istersek, şu şekilde izah edilebilir. Zorlaştırmak demek, bir şeyi normalinin dışına çıkarmaktır. Zorlaştırmamanın asıl manası, iş aslında zor değildir, ama ona yapılan birtakım ekler ve ilâveler, sıfatlarında ağırlaştırmalar ve sert tavırlar ile o şeyin yapılışı zorlaştırılır. Bir de bu anlamda olan zorlaştırmamanın karşı ucunda kolaylaştırma vardır. Bunun manası ise normal ve tabii olan nitelikleri hafifletmek, fazlaları atmak, sert gelenleri yumuşatmaktır. İşte kolaylığın ve kolaylaştırmamanın manası budur. Ayrıca, kolaylaştırmamanın bir manası daha olur ki, bu ortaya konan veya konma ihtimali olan zorlukları kaldırmak ve böylece işi kendi normal ve tabii seyri ve işlemi çerçevesinde muhafaza etmektir. Bu mana da doğru ve esaslı bir manadır. Kolaylaştırmaya verdiğimiz bir önceki mana ancak bazı kimseler ve zamanlarda muteber olduğu söylenebilir. Ne var ki kolaylaştırmamanın üçüncü bir manasını daha tesbit etmek müm-

25. M. Aynî, Buharî Şerhi, 1/431.

26. Agy.

kündür. Buna, bu hadisi şerhedenlerin işaret ettikleri söylenebilir. O da dini mesele ve hükümleri teker teker, derece derece anlatma, öğretme ve uygulama metodudur. Kolaylaştırmanın bu manaya da alınması gerçekten İslamın esas telkin ve eğitim felsefesine uygundur. Bu hususta Aynî'yi takip edelim.

«Yeni müslüman olanlara, yeni erginlik çağına giren gençlere, erginlikten sonra günah işleyip tövbe edenlere şiddet ve sertlik göstermemeli, bütün taatlarda bunların hepsine lütufla, yumuşaklıkla muamele etmelidir. Nitekim, İslam teklifleri teker teker ve derece derece gelmiştir» (27).

Aynî'nin burada önemle üzerinde durulması gereken sözü, erginlik çağına eren müslüman çocukları, sonra isyankârlar ki dini vecibeleri yerine getiremeyen veya getirmemiş olan müslümanlar, ayrıca yeni müslüman olmuş kimseler ki zaten bunların dışında kalanlar problem olmazlar veya onları da en azından böyle tedricî, bir öğretime tabi tutmanın gerektiğine dair açıklamasıdır. Asıl dikkat edilecek husus, İslamın ilk anda uyguladığı tedricî metod her zaman ve her yerde geçerlidir. Bazı kimseler bu metodu Hz. Peygamberin zamanına hasretmeleri yanlıştır.

Bunu herkes ifade ediyor, ama uygulamada hata ediyor.

4. Said b. Ebi Burde'nin naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber, Muaz b. Cebeli ve Ebu Musa Abdullah Eşarî'yi (rivayet edenin dedesi) Yemen'e gönderirken onlara şöyle demiştir :

«Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin» (28). Hz. Peygamberin durumlara göre emirler verip tavsiyelerde bulunmasının bir örneğini de burada görmekteyiz. Dini öğretme ve eğitimde nasıl hareket edileceğinin örneği en veciz şekilde ifade edilmiştir. Yukarıda benzer bir hadisi izah etmiştik. Ancak işin önemini ve bunun bir hüküm olmayıp bir kanun ve bir prensip olması arasında fark bulunduğunu vurgulamak, belirtmek lâzımdır.

İbn Hacer bu hadisin şerhinde şöyle önemli bir mana farkına işaret ediyor. Hz. Peygamber sözünde «nefret ettirmeyin» buyurmuş, inzar ettirmeyin, yani sakındırmayın, neticesi kötü olan şeyleri haber vermeyin dememiştir. Aslında bu ikisi neticede aynı manaya gelir. Şöyle demesinin daha uygun olacağı düşünülebilir.

27. Aynî 1/431.

28. El-Kirmanî, Buharî, Şerhi, 16/168, 22/2, İbn Hacer, Buharî, Şerhi 8/60, 10/524, Kastallanî 6/418, Aynî, Buharî Şerhi, 8/381, 10/409.

«Müjdeleyin, inzar ettirmeyin, alıştırın (munis kılın), nefret ettirmeyin.»

Bu surette, hem müjdeye ve hem inzara hem munis kılmaya ve hem nefret ettirmeye şamil olacak şekilde aralarını birleştirip (dengeli) bir manaya işaret etmek üzere bir ifade kullanılmış olurdu. Bu itirazdan sonra Ibn Hacer şu cevabı vermektedir «müjdeleme» asıldır. «Nefret ettirmeme» ise lazım ve gerekli bir manadır. «İnzar etmeyin» yerine «nefret ettirmeyin» kullanılamaz. Çünkü «inzar etmek» yani neticelerin kötülüğünü bildirerek sakındırmak, İslam dininde mevcut olan emirlerden biridir. Bunun için «inzar etme» ve «inzarda bulunma» diye bir emir verilemez. Ama «nefret ettirmeyin» emri verilir, verilmiştir ve her zaman cari olan bir emirdir. «İnzar» ile «nefret» arasında fark olduğundan, inzar yapılırken nefret ettirmemeye dikkat etme hükmü konmuştur (29). Inzar olacak ama nefret ettirme olmayacaktır.

Burada «inzar» ın, emri bil-maruf ve nehyi anıl-münkar prensibiyle ilgili olarak icra edilmesinde nefret ettirmemeyi gözönünde bulundurmanın şart olduğuna dikkat etmek lazımdır. Zamanımızda en çok ihmal edilen ve en az bilinen esaslardan biri de «Emri bil-Maruf ve Nehyi anıl Münker» iyiyi emretmek ve kötüyü nehyetmek kaidesidir. Ne var ki, bu bir kaide ve hüküm olduğu gibi bunun da uygulanması için bir değil, birkaç kaide daha vardır. Unutulmamalı ki, kaidenin kaidesi vardır. Bir kaide veya hüküm konur, sonra onun uygulanması için, ayrıca kaideler ve hükümler konur, tatbik yolları ve yöntemleri gösterilir. Bu esas kaidenin tatbiki içinde en önemli kaide Hz. Peygamberin «nefret ettirmeyin» sözünün gereği olan hükümler ki, o da bir hükmü ve emri anlatırken, korkutmadan, ürkütmeden, nefret ettirmeden, usandırmadan, zorlamadan ve yormadan yapmak Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin emri ve tavsiyesi, İslamın da aynı zamanda öğretim ve telkin metodunun ilk kaidesidir.

İbn Hacer'in nakline göre «kolaylaştırma» emrine, Taberi tarafından şu mana da açıklık getirme bakımından, tatbikatta kolaylığı gözönünde bulundurmanın gereği olarak eklenmiştir. «Nafie ibadetleri (farz olmayan) zorlanarak yapmak, insanı bıkkınlığa ve usanca götürür ve temelinden terketmesine sebep olur. Yahut da kendisine, aciz olduğundan dolayı, farz namazını oturarak kılmasına izin verilmiş olduğu halde kendisini zorlayarak ayakta

29. İbn Hacer, Buharî Şerhi 8/61, Kastallanî, Buharî Şerhi 6/418.

kılması neticesinde namazı böyle kılarım diyerek kendini beğenmesi ibadetinin boşa çıkmasına sebep olur. Yolculukta Ramazan orucunu tutmamasına cevaz verildiği halde kendini zorlayarak oruç tutması, kolaylık prensibine aykırıdır» (30).

Hadisin izahında anlattığımız iki kaideyi günlük hayatımıza nasıl tatbik edeceğimizi gösterelim.

Birinci kaide şu idi :

«Mutlak emir tekrarı gerektirmez» (31). Bunun manası şudur : «Bana gazete al» diyen kimseye bir defa gazete alındı mı, bu emir yerine getirilmiş olur. İkinci defa gazete almak gerekmez. Bu emri veren kimse ikinci gün niye «bana gazete almadın?» demek, hakkına sahip olmaz. Çünkü dün vermiş olduğu mutlak emir ancak bir defaya mahsustur. İşte «mutlak emirler tekrarı gerektirmez» in manası budur. Verilen bir emir bir defa yapıldığı zaman, o emir yapılmış ve yerine getirilmiş olacağı için onun hükmü bitmiş ve emir olmaktan çıkmıştır.

Bunun karşısında eğer bir emir şartlı ise ve şarta bağlanmışsa o şart bulunduğu anda emir de onunla beraber bulunur. Mesela : «Her gün bir gazete al» denince her gün bu emir tekrarlanmış gibi gün değiştikçe ve yeni bir gün olunca yeni bir gazete almak gerekir. Böyle bir emir veren kimse, gazetenin alınmadığını görünce, niçin gazete alınmamıştır sorusunu sorma hakkına sahip olur.

KAZA NAMAZI

Bu kaidenin kaza namazı ile olan münasebetini de anlatarak kaza namazının olmadığını, kılınmayan namazların kaza edilmesi için, yeni bir emrin gerektiğini söyleyenlerin dayandıkları kaide şudur «emirler tekrarı gerektirmez» kaidesidir. Söz konusu farz namazlardır. Sünnetlerde kaza geçerli değildir. Çünkü onları kılmakta bir yükümlülük terettüp etmez. Farzların vakitleri tayin edilmiş olduğu için, o vakitte kılınmasına emir verilmiştir. Vaktin içinde kılınmamışsa, vakti çıkmış olur ve başka bir namazın vakti girer. Başka bir namazın vaktinde bir önceki vaktin namazını kılmak için yeni bir emre ihtiyaç vardır. Kaza edilmesine bir emir

30. İbn Hacer, Buharî Şerhi 10/525.

31. Muhammed b. Hamza Fenarî (751/834/1350 - 1430), Fusul-ul-Bedayı 2/21, Muhammed b. Ömer Fahraddin Razi (544 - 606/1149 - 1209) El-Mahsul 2/162 vd. Riyad 1979.

yoksa, o namazı kaza etmek dinin bir emri sayılmamaktadır. Bu, şu demektir. Namazın kaza edilmesi, namazın farz olmasını ifade eden emrin gereği olmadığını anlatır ve böylece ilk emrin şumulüne girmediği kabul ediliyor.

Namazın kaza edilmesinin gerekli olmadığını Gazali şöyle anlatmıştır :

«Namazın kılınması için olan mutlak emirden, namaz vakti geçtikten sonra kaza edilmesi gerektiği manası anlaşılmaz. Çünkü, akıl, kaza edilmesinin gerektiğini anlamaz. Söz (lafiz) sadece bir vakit içinde namaz kılmayı ifade eder. Bu vakit de geçmiştir, artık telafî edilmez. O namazı başka bir vakitte kılmak, başka bir namaz olur (aynı namaz olmaz). Bu, aynen emredilen bir yerde bir ibadeti yapmak imkânsız olunca onu başka bir yerde yapmaya benzer. (Meselâ hac ibadeti yalnız Mekke ve civarında olması gerektiği halde, orada yapamayan kimse için başka bir yerde haccı ifa etmek, mümkün olmaz (32). O halde, kaza edilmesi için şeriat- ta yeniden bir emir verilmesi gerekir. Yahut ittifak edilen bir esastan gidilerek yapılan bir kıyas gerekir. Bu, fakihlerin sözlerine muhaliftir. Onlara göre, namazın kılınması için verilen birinci mutlak emirden dolayı kaza gerekir» (33).

Bu mesele ile ilgili olarak Karafi'nin açıklamasının da buraya alınması isabetli olur.

«Kaza yeni bir emir ile olur. Ebu Bekir Razi, buna muhalif kalmıştır. Bu mesele iki kaideye istinad eder. Birinci kaide şudur : Bir şey ile emretmek, onu meydana getiren cüzleri de emretmek olur.

İkinci kaide şudur : Bir işin belli bir vakitte yapılması emredilmiş ise, bu şu demektir. O işin o vakitte yapılmasının bir yararı ve faydası vardır. Yoksa o işin diğer vakitlere değil de, o vakitte yapılmasını emretmek ve o vakti tercih etmek, sebepsiz bir tercih olurdu.

Birinci kaideye göre belli bir namazın belli bir vakitte kılınmasına dair olan emir namazla ilgili iki şeyi gerektirir. Biri namazın o vakitte kılınması ki, bu mürekkebe (bileşik) olan bir şeyi emret-

32. Bu parantez içindekiler benim açıklamamdır.

33. Ebu Hamid Gazali (454 - 505/1062 - 1111) El-Menhul 120.

mek olur. Bu bileşik olan cüzlerden birini yapmak imkansız olursa ki, bu belli ve özel vakittir. Bileşik olan şeyden ikinci cüz kalmış olur. Bu da namazın fiilinin kendisidir. Bunu istediği vakitte ifa edebilir. Böylece kaza da birinci emir ile sabit olmuş bulunur.

İkinci kaideye göre durum şöyledir : Meselâ, kâmet, herhangi bir faydadan dolayı öğle namazına mahsus kılınmışsa, diğer vakitlerde öyle olmasına delilimiz yoksa, açıkça anlaşılan diğer vakitlerde kametsiz olmamasıdır. Yoksa, o vakte mahsus kılınmazdı. Kaza namazının kılınacağına da delil olursa, ikinci vakit de birinci vakit gibi namaz kılmaya müsaittir. Eğer, kaza namazına ayrıca delil yoksa, kaza kılınmaz. Bu meselenin kavranılması böyledir (34).

Burada biraz daha açıklamaya ihtiyaç vardır. Mutlak emirler fiilin tekrar tekrar yapılmasını gerektirmez, diyenlerin yanında hanefilerde tercih edilen ve sahih olan görüş, şartlı ve kayıtlı da olsa emrin bir fiilin tekraren yapılmasını gerektirmediği yolundadır (35).

İmamı Pezdevinin, namazın kaza edilmesi gerektiğini ortaya koymakla Gazali'ye muhalif bir fikir ileri sürmüştür. Aslında İmamı Pezdevi Gazali'den önce ve onun gençliğinde muasırı sayılır. Herhalde Gazali, Pezdevi'nin buraya alacağımız izah tarzını görmüş olmalı ki, «fakihler» demekle Pezdevi'yi ve onun gibi düşünenleri kastetmiş olabilir. Yalnız, şu hususu hatırlamalıdır ki, bizim bir eserde gördüğümüz bir fikir aslında daha önce yaygın ve birçok kimsenin fikrinin ifadesidir. Bizi burada ilgilendirecek olan nokta «emrin» ibadetlerde «kaza etmeyi» gerektirip gerektirmeyeceğidir. Gazali, gerektirmeyeceğini söylerken, Pezdevi de gerektireceğini ortaya okuyuyor. Gazali'nin delilini ve izahını yukarıda gördük. Şimdi de Pezdevi'nin delilini ve izah tarzını görelim ki, mukayese etmek kolay olsun ve ulemanın ihtilafından istifade yoluna gidilmesi sağlanmış olsun.

«Alimler, kaza hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kimi yeni bir emirle» (nass maksud) kimi de «eda» edilmesini gerektiren sebeple olmasının gerektiğini söylemiştir. Kazanın yeni bir emir ile olacağını söyleyenlerin delili şudur. İbadet (kurbet) zamanında ya-

34. Ebul - Abbas Ahmed b. İdris Karafi (684/1285) erh Tenkih'il-Fusul 65 - 66, Mısır 1306.

35. Ebul-Hasan, Ali b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevi (482/1089) El-Usul, 1/123 (Abdulaziz Buhari'nin, Keşful-Esrâr Şerhi.)

pılmakla ibadet sayılacağı bildirilmiştir. Zamanı geçince (kendisi gittiği için) bir benzerinin (36) yapılıp yapılmayacağı ancak yeni bir emir ile bilinir. Kıyas ederek ona bir benzer yapmaya nasıl gidilebilir? Vaktin fazilet sıfatı kalmamıştır. Alimlerin çoğunluğunun, kazanın, edayı gerektiren sebeple olduğunu söyleyenlerin açıklaması şöyledir. Yüce Allah, oruçta kazayı emirle farz kılmış ve şöyle demiştir : «Sayısınca başka günler» (37) Namazın kaza edilmesi de hadisle sabittir. Hz. Peygamber : «Namazdan uykuya kalan veya namazı unutan kimse, hatırladığı zaman onu kılsın. Hatırladığı an, onun vaktidir» demiştir. Deriz ki, işte bu hususta kaza emirle (nass) gerekmiştir. Bu makuldür anlaşılır. Çünkü eda etmek farz olunca, onun vakti geçince, tazmin edilmek (ödenmek) üzere vakti geçmiş olur. İnsan o ibadetin benzerini yapma gücüne de sahiptir» (38).

Pezdevi'nin Usul'unu şerheden Abdülaziz Buharî (730/1329) nin açıklamasında birkaç cümleyi almak meselenin boyutunu göstermiş olacağı için faydalıdır.

«Mizan, müellifi, âlimlerimiz vakti tayin edilen ibadetlerde kaza hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbadet yapılmadan vakit çıkmışsa, ilk emre göre mi yoksa yeni bir emre göre mi kaza edilir? Bir kısım âlimler ilk emre göre ve diğer bir kısım âlimler yeni bir emre göre kaza gerekir, demiştir. Sadrul-İslam Ebul-Yusr, bunu şöyle nakletmiştir. Fakihlerin çoğunluğu, vakit geçince, emredilen şey boyunda borç olarak kalmaz. Başka bir vakitte kaza edilmesi için, başka bir delile ihtiyaç vardır. Bazıları ise ilk emre göre boyunda borç kalır. Bunun için kaza etmek yeni bir emre dayanmaz, birinci emre göre kaza edilir. Bu fikirde olanlar şunlardır : İmam Ebu Zeyd (Debbusi), Şemsul Eimme musannif (Pezdevi) ile ona uyanlar, Şafiilerin bazısı, Hanbeliler ve hadiscilerin çoğunluğudur. Ama, Iraklı hanefiler, Sadrul-İslam Ebul-Yusr (hanefi) ve el-Mizan, müellifi (hanefi) ile Şafiilerin çoğunluğu, Mutezilerin çoğunluğu ise kaza etmenin yeni bir emre ve yeni bir delile dayanması gerektiğini söylemişlerdir. Bu ihtilaf, eda ile kaza arasında makul bir

36. Bir namaz vaktinde kılınırsa ona eda denir. Ayrıca vaktinde kılınan «namaz» için emredilen «namaz» ın aynısının bizzat kendisinin yapıldığı tabiri kullanılır. Eğer, namazı vaktinde değil de vakti çıktıktan sonra kılınırsa buna «namazın benzeri» kılınırdı denir. Çünkü vakit çıkmış olduğundan «aynılık» vasfını kaybetmiştir.

37. Bakara 185 önceki cümle şöyledir : İçinizde hasta olanlar ve yolculukta olanlar (tutmadıkları günlerin) sayısınca başka günlerde tutsunlar.

38. Fahrul-İslam Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Pezdevi el-Usul, 1/138, 141.

benzerlik olması halinde (yani vaktinde kılınan namaz ile vaktinden sonra kılınan namaz arasındaki benzerlik gibi) mevcuttur. Eğer, böyle makul bir benzerlik yoksa, ittifakla onun yeni bir emre muhtaç olduğu ifade edilmiştir» (39).

İbadetlerde özellikle namazda vaktinde kılınamayan namazın vaktinden sonra kılınp kılınmamasına dair iki görüş ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu her ikisini benimseyen büyük âlim ve müctehitler vardır. Bu hususta bize burada gerekeceği kadar açıklamalarına yer verdik. Uzun zamandan beri, yani takriben otuz yıldır, kaza namazının olmadığına kani olmuş ve onu gerektiğince anlatmışızdır. Şimdi bu kısa araştırmada da görüldüğü gibi kazanın gerektiğini ve gerekmediğini söyleyenler mevcuttur. Biz gerekmediğini söyleyenlerin isabet ettiklerine dair daha önce elde etmiş olduğumuz kanaati muhafaza ediyoruz. Kamuoyu bunu yeni duyacağı için, eski alışkanlığın ve tek taraflı bilginin tesirinde kalarak kötü düşüncelere ve gereksiz infiale düşmesinin ve ilmi meseleleri sabırla ve araştırma kafası ile ele almasını temin etmek üzere biraz daha açıklamayı gerekli görmekteyiz.

Önce «Usul» yönünden yani Usul-ul-Fıkh ilmine göre meseleyi bir özetleyelim.

Kaza olmaz diyenler, kaza için ayrıca emir verilmesi gerektiğini söylüyorlar. Kaza olur diyenler, birinci emrin hem edayı ve hem kazayı gerektireceğini ileri sürüyorlar. Bu noktada kaza olmaz diyenler haklıdır.

İkinci bir nokta kaza olmaz diyenlere karşı, kazayı müdafaa edenler bir Kur'an'dan ve bir hadisten kendilerine göre kaza sayılan birer misal getiriyorlar. Kur'an'daki misal, hasta ve yolcu olanın orucunu başka bir günde tutabileceğini ifade eden ayettir. Bu ayete dayanarak orucun kaza edildiğini iddia etmek, usul bakımından doğru olmamalıdır. Çünkü ayette Ramazanda oruç tutması farz kılınmamış, muhayyer bırakılmıştır. Ne zaman tutacağı vaktini tayin etmek mükellefe verilmiş, Ramazanın dışında da tutmasına müsaade edildiği için Ramazanın dışında bir vakit daha ilk başta onun namına meşru bir eda vakti kabul edilmiştir. Bu gibi kimselerin tuttıkları oruçlar kaza değil, edadır. Bundan dolayı ayet kaza orucuna emir olduğuna dair delil sayılmaz. Çünkü Ramazanda oruç tutmak şarta bağlanmıştır. O şarta göre ne

39. Abdülaziz Buhârî, Keşful-Esrar Şerhi Usul-il-Pezdevî 1r139.

zaman tutacağı belli olacaktır. Şart tahakkuk edince, mükellef muhayyer sayılmıştır. Onun için orucu Ramazanda tutması kesinlik kazanmamıştır. Bu daha ilk anda böyle olmuştur.

Kaza etmeyi hadis-i şeriflere dayanarak iddia edenlerin ele aldıkları hadis-i şerifler şunlardır :

Hz. Peygamber gece yolculuk yaparken sabaha karşı konmuşlar ve uyumuşlar. Güneş üzerlerine doğmuş. Sabah namazını güneşin doğuşundan sonra kılmışlar (40).

Hz. Peygamber «bir namazı unutursanız, hatırladığınızda onu kılın» buyurmuştur (41).

Hz. Peygamber başka bir hadisinde «Namazdan uyuya kaldığınız veya onu unuttuğunuz zaman, hatırlayınca, onu kılın, onun vakti o zamandır» buyurmuştur (42).

Bu hadis-i şeriflere dair âlim ve müctehitlerin fikri değişiktir :

Alimlerin bir kısmı, bu hadislerle dayanarak vaktinde kılınmayan namazların kaza edilmesi gerektiğini ileri sürüyor. Nasıl ki, uyuyup veya unutarak namaz vaktini kaçıran bir kimse ,o kaçırdığı namazları kılıyorsa, kasten, bile bile namazı terkeden kimse de terkettiği ve kılmadığı namazları kılması gerekir. Bunlara göre kasten kılmayan, unutarak veya uyuyarak kılmayana kıyas yapılarak kaza kılması gerekir (43).

Diğer âlim ve müctehitler, kasten namazı terkedenin kaza kılması gerekmez. Namazı kasten kılmayana kazanın gerekmiyeceğini söyleyen kimseler arasında sahabeden şunlar zikredilmektedir. Hz. Ömer, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Said b. Ebi Vakkas, İbn Mesud, Selman Farisi ve diğerleri şunlardır : Kasım b. Muhammed, Bedil b. Meysere, Muhammed b. Sirin, Matraf b. Abdullah, Ömer b. Abdulaziz, Salim b. Ca'd, Ebu Abdurrahman Eşari (44). Bunların açıklaması şöyledir. Vaktin dışında namaz kılmak sadece uyuyana ve unutana mahsus kılınmıştır. Unutan ve uyuya kalan namazı kaza eder. Bunun dışında kalana hadis şamil olmaz (45).

40. Buharî 1/122.

41. 600 - 603.

42. Buharî 1/122 Aynî, Buharî Şerhi 2/606.

43. Müslim 5/193 (Nevevi ile) Kastallani, 2/71, Aynî 2/607.

44. Aynî 2/608.

45. Aynî 2/608, İbn Hacer Askalanî Şerhi 2/71.

Buradaki münakaşa ve ihtilaf hakkında şunu söyleyebiliriz : Birinci olarak, Hz. Peygamber, uyuya kalan ve unutan namazı kılsın ve onun vakti o zamandır, demekle vakit üzerinden geçerken farkında olmadığı ve şuurlu halde bulunmadığı için, namazın edası ona teruttüp etmedi. Böylece vakit onun uyanık olacak hale kadar uzandı. İkinci olarak Hz. Peygamber «kılsın» buyurmuş «kaza etsin» dememiştir. Demiş olsa bile o zaman kaza, eda manasında olup Kur'an-ı Kerimde olduğu gibi lügat manasın olarak yapmak demektir, fukaha tarafından terimleşen kaza manasında değildir. Üçüncü olarak, uyuya kalan ve unutan demek, her zaman namazını devamlı kılan anlaşılmalıdır. Bunlar, bir namaz vaktini kaçırdıkları zaman aslında kaçırmış değildirler. Onu telafi ederek namaz kılma silsilesini kesintisiz devam ettirmeleri kastedilmiştir. Fukaha (alimler) buna tertip derler. Bu doğrudur ve alimlerin ifadesine göre —ki bu hadis-i şerifte dayanır— unutan ve uyuya kalan günaha girmemiştir (46). Çünkü şuurlu bir halde değildir. İnsan şuurlu halinde sorumlu olur ki ne yapacağını bilsin. Dördüncü, kasten namazı terkedene kaza gerekmez demek çok daha ağır bir yük ve külfet yüklemek, olduğu üzerinde durulmamıştır. Namaz kaza edilmez'in manası, namaz kazaya bırakılmaz, her durumda ve her halükârda namaz kılınacak demektir. İleri gelen sahâbeden olan Hz. Ömer oğlu Abdullah, Sa'd b. Ebi Vakkas, İbn Mesud ve Selman Farisi, namaz kaza edilmez dedikleri zaman, namazın önemini anlatmak istemişlerdir. Yoksa namazı ihmal etmeyi ve kasten namazı terkedenin daha kârlı çıkmasını düşünmemişler, namazı kasten terkedenin, onu kaza ederek cezasının ödeyecekleri kastedilmiştir. Yoksa namaz kılmayanın daha kârlı çıkması kimsenin aklına gelmemelidir. Bu kadar sıkıntılara katlanıp namazını samimiyetle kılan bir kimse ile hiç kılmayan ve kılmaya aldırış etmeyen bir olur mu ?

Burada sorulacak bir soru vardır. O halde namazını kılmayan bir kimse ne yapacaktır. Kaza ile de telafi edemiycekse, bunun durumu nasıl düzelecek veya hiçbir çıkış yolu olmayacak mı ?

Bu soru bütün günahları içine alacağı için çok geniş bir şekilde cevaplanması gerekir. İslamda günahların cezalarını içine alır. Ancak, biz sadece namaz için olanını buraya alarak diyebiliriz ki, cezalar iki kısımdır. Birincisinin belli edilmiş ve tayin edilmiş bir cezası ve buna keffaret de denebilir, vardır. İkincisinin keffareti ve belli bir cezası yoktur. O ancak tövbe ile af edilir. Ancak, töv-

benin önemini iyi kavramak lazımdır. Birçok kimsenin zannettiği gibi dili ile «tövbe ettim» demekle tövbe olmaz. Tövbenin silemeyeceği, af ettirmeyeceği günah yoktur. Tövbe o kadar büyük ve sorumlu ve ağır bir suçur halidir. Tövbe küfrü, ve Allah'a ortak koşma gibi en büyük günahı siler, tövbeden başka hiçbir ceza ve keffaret bu günahı silemez. İşte kasten namazı terkeden de tövbe etmekle gınahtan kurtulur ve kazası da gerekmez. Aslında kasten kelimesi ağır bir mana taşır. İnadına yapmamak gibi bir manaya alınır, inkara ve küfre kadar götürür. Ancak, tembellikten, başkasından çekinmekten ve namaz aklında olduğu halde maddi imkansızlıktan dolayı kılamamak şeklinde anlamak daha münasip bir mana olur.